

Μουσείο Μπενάκη

Τόμ. 10 (2010)

Το κτήριο του Υπουργείου Εξωτερικών και η εσωτερική του διακόσμηση: μια πρόταση του Α.Α. Πάλλη του 1934

Μάρω Καρδαμίτση-Αδάμη

doi: [10.12681/benaki.31](https://doi.org/10.12681/benaki.31)

Βιβλιογραφική αναφορά:

Καρδαμίτση-Αδάμη Μ. (2010). Το κτήριο του Υπουργείου Εξωτερικών και η εσωτερική του διακόσμηση: μια πρόταση του Α.Α. Πάλλη του 1934. *Μουσείο Μπενάκη*, 10, 161–176. <https://doi.org/10.12681/benaki.31>

Το κτήριο του Υπουργείου Εξωτερικών και η εσωτερική του διακόσμηση: μια πρόταση του Α. Α. Πάλλη του 1934

ΣΤΙΣ 20 ΙΟΥΝΙΟΥ 1921 πεθαίνει η χήρα του Ανδρέα Συγγρού, Ιφιγένεια Μαυροκορδάτου-Συγγρού, στην Αθήνα. Λίγες μόνο μέρες πριν, στις 31 Μαΐου συντάσσει χειρόγραφα τη διαθήκη της με την οποία κληροδοτεί *«την εν Αθήναις και επί της οδού Κηφισίας και ήδη Κωνσταντίνου του Διαδόχου [σημ. Βασιλίσσης Σοφίας] οικίαν μου εν η μονίμως κατοικώ, μεθ' όλης της περιοχής της και των εν αυτή οικοδομημάτων της εις το Ελληνικόν Δημόσιον, ίνα χρησιμεύη διαρκώς ως κατάστημα του Υπουργείου των Εξωτερικών»*.

Πρόκειται για την οικία του Ανδρέα Συγγρού που κτίστηκε στις αρχές της δεκαετίας του 1870 σε σχέδια του Σάξονα αρχιτέκτονα Ερνέστου Τσίλλερ. Το μέγαρο της οδού Κηφισίας είχε κληροδοτήσει ο Ανδρέας Συγγρός με τη διαθήκη του στη γυναίκα του Ιφιγένεια του 1899 *«μεθ' όλων των παραρτημάτων και περιοχής εν γένει, ως και πάντων των εν αυτή [τη οικία] επίπλων, σκευών αργυρών και μη, εικόνων και εν γένει παντός του εν αυτή περιεχομένου [...]»*. Αντίστοιχος όρος δεν υπάρχει στη διαθήκη της Ιφιγένειας Συγγρού, η οποία αφήνει όλα τα κινητά που βρίσκονται στις δύο κατοικίες της στην Αθήνα και στην έπαυλη των Αναβρύτων, *«έπιπλα, σκεύη, τιμαλφή και εν γένει παν το εν αυτή ευρισκόμενον»* στον γιο της από τον πρώτο της γάμο Αλέξανδρο Αντωνόπουλο.

Η οικία Συγγρού κτίστηκε το 1873-1874 σε οικοπέδο 4.928,82 πήχεων στη γωνία των οδών Ζαλοκώστα (τότε ανώνυμης) και Βασιλίσσης Σοφίας (τότε λεωφόρου Κηφισίας). Το οικοπέδο είχε αγοράσει ο Συγγρός από τη *«Σοφία δε Βρούκερ»*, μοναχοκόρη και κληρονόμο του τραπεζίτη Θεόδωρου Ράλλη, αντί 65.000 δρχ. και αμέσως ανέθεσε στον Ερνέστο Τσίλλερ τον σχεδιασμό του μεγάλου

του. Πρόθεσή του ήταν να οικοδομήσει *«οικίαν της ιδίας μου αρεσκείας και των ιδίων μου αναγκών»*. Ισχυρή προσωπικότητα ο Συγγρός επεμβαίνει στο σχέδιο του Τσίλλερ και επιφέρει ορισμένες τροποποιήσεις. *«[Δ]ιά τούτο έγινε και εξωτερικώς άτεχνον»*, ομολογεί ο ίδιος στα *Απομνημονεύματά* του. Την επίβλεψη της ανέγερσης της οικοδομής ανέλαβε ο αξιωματικός του μηχανικού Νικόλαος Σούτσος, *«ως έπραττον τότε πολλοί των τοιούτων αξιωματικών»*.

Η συνολική δαπάνη της οικοδομής μαζί με τους στάβλους και τα παραπήγματα, σύμφωνα με τον προϋπολογισμό, θα ανερχόταν σε 125.000 δρχ. Τελικά, ξεπέρασε τις 320.000 δρχ. Από αυτές, οι 120.000 δαπανήθηκαν στην εσωτερική διακόσμηση του μεγάρου, υπό την επίβλεψη του Γάλλου αρχιτέκτονα-μηχανικού E.G. Ριατ.

Δεν έχουμε πολλά στοιχεία για τον Γάλλο αρχιτέκτονα που ήρθε στην Ελλάδα το 1873, με συστατικές επιστολές του μαρκησίου de Plœuc και του Salvator, ξενικού διευθυντή της Εθνικής Τράπεζας της Γαλλίας και διευθύνοντος συμβούλου της Αυτοκρατορικής Οθωμανικής Τράπεζας αντίστοιχα προς τον Συγγρό. Οι δύο άνδρες συνιστούσαν τον Ριατ ως *«μηχανικόν σπουδαίον, κατασκευαστήν σιδηροδρόμων»* κατάλληλο για να αναλάβει την κατασκευή των έργων του Σιδηροδρόμου Πειραιώς - Λαμίας.

Το πώς από κατασκευαστής σιδηροδρόμων ο Ριατ μετατράπηκε στην Αθήνα σε διακοσμητή εσωτερικών χώρων είναι ασαφές. Οποσδήποτε ο Ριατ ανέλαβε όχι μόνο την εσωτερική διακόσμηση του Μεγάρου Συγγρού, αλλά και την επίβλεψη και διακόσμηση των μεγάρων των Στέφανου Σκουλούδη και Ιωάννη Βούρου στην πλατεία Συντάγματος,

Εικ. 1. Η αρχή της λεωφόρου Κηφισίας (σημ. Βασιλίσσης Σοφίας) γύρω στο 1860. Μοναδικό κτήριο απέναντι από τα Ανάκτορα η Στρατιωτική Φαρμακαποθήκη (1857, αρχ. Λ. Καυτατζόγλου). Αθήνα, Μουσείο Μπενάκη - Φωτογραφικά Αρχεία.

αντί 672 δρχ. τον μήνα και για τα δύο μέγαρα.

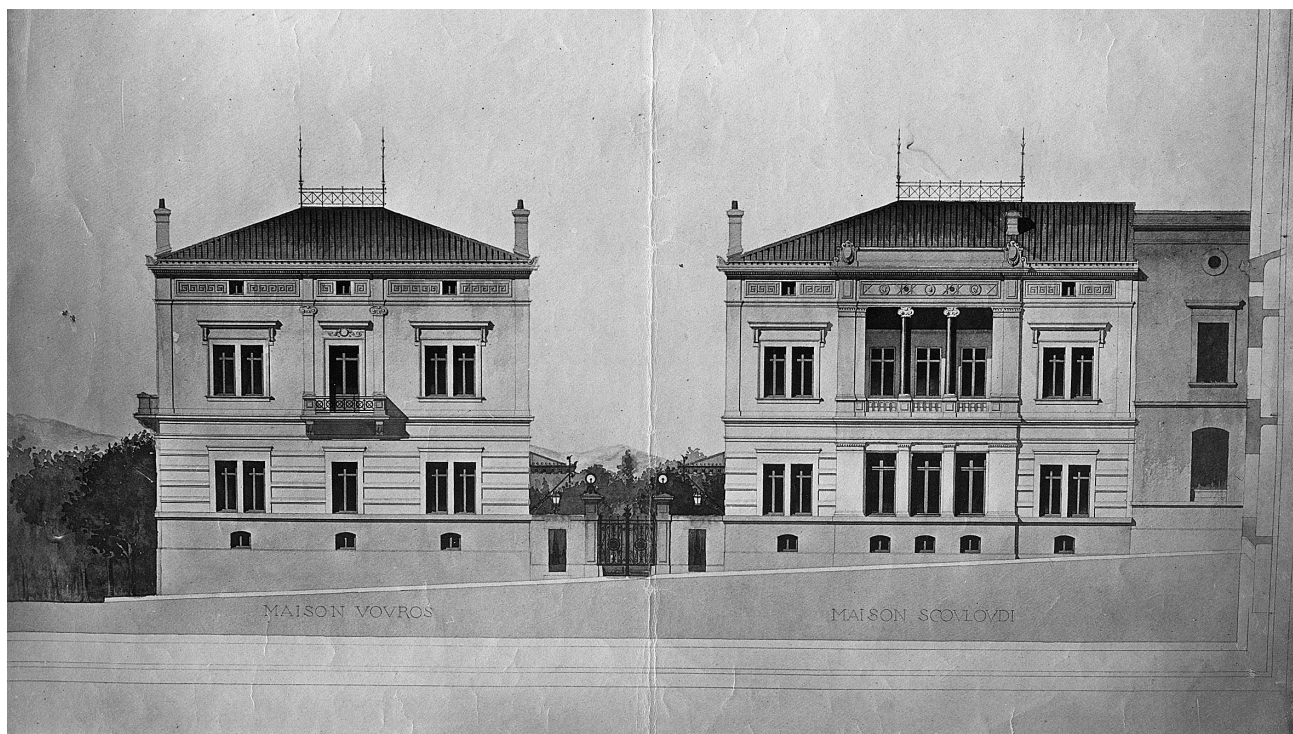
Τα στοιχεία που έχουμε για την ανέγερση και την εσωτερική διαρρύθμιση των τριών αυτών μεγάρων είναι ιδιαίτερα ενδιαφέροντα και μαρτυρούν το γενικότερο πνεύμα αλλά και την αισθητική των ιδιοκτητών τους και κατ' επέκταση της μεγαλοαστικής τάξης του δεύτερου μισού του 19ου αιώνα. Των Ελλήνων δηλαδή του εξωτερικού που εγκαθίστανται στην πρωτεύουσα μετά την άνοδο στον θρόνο του Γεωργίου Α' και κτίζουν τα μέγαρά τους στη λεωφόρο Κηφισίας (μετέπειτα Βασιλίσσης Σοφίας).

Εδώ θα πρέπει να σημειώσουμε ότι η λεωφόρος Κηφισίας (Βασιλίσσης Σοφίας) προς τη βόρεια πλευρά των Ανακτόρων (σήμερα Μέγαρο της Βουλής) σ' όλο το πρώτο μισό του 19ου αιώνα προορίζεται για την ανέγερση υπουργείων και απαγορεύεται η ανέγερση ιδιωτικών

κατοικιών σε αυτή. Η απαγόρευση αίρεται στις αρχές της δεκαετίας του 1870 και αμέσως πραγματοποιούνται οι πρώτες πωλήσεις σε ιδιώτες και η ανέγερση ιδιωτικών μεγάρων.

Ο συναγωνισμός ανάμεσα στους πλούσιους ομογενείς για το ποιος θα κτίσει την ωραιότερη κατοικία προβάλλει καθαρά μέσα από κείμενα της εποχής. Ενδεικτικά αναφέρουμε απόσπασμα από επιστολή του Ριάτ προς τον Σκουλούδη: «Σκεφθείτε ότι ο πρώτος όροφος του Βούρου είναι τρία μέτρα ψηλότερα από το μπαλκόνι του ξενοδοχείου της Αγγλίας που είναι απέναντι» και αλλού: «το σπίτι του Παπούδωφ που έχει κοστίσει μέχρι σήμερα 140.000 δρχ. δεν είναι περισσότερο προχωρημένο από τα δύο δικά σας [δηλαδή του Σκουλούδη και του Βούρου] και είναι ένα απαίσιο παράπηγμα που δεν έχει κανένα στυλ. Αυτό του Συγγρού με την προσθήκη ωρισμένων στοιχείων από τον

Εικ. 2. Οι οικίες Σκουλούδη και Βούρου (σχέδιο αρχ. Poitrineau). Αθήνα, Ε.Λ.Ι.Α., Αρχείο Σκουλούδη,

Εικ. 3. Η οικία Στουρνάρη (αρχ. Λ. Καντατζόγλου). Αθήνα, Μουσείο Μπενάκη - Αρχεία Νεοελληνικής Αρχιτεκτονικής, Φωτογραφικό αρχείο Π. Μυλωνά.

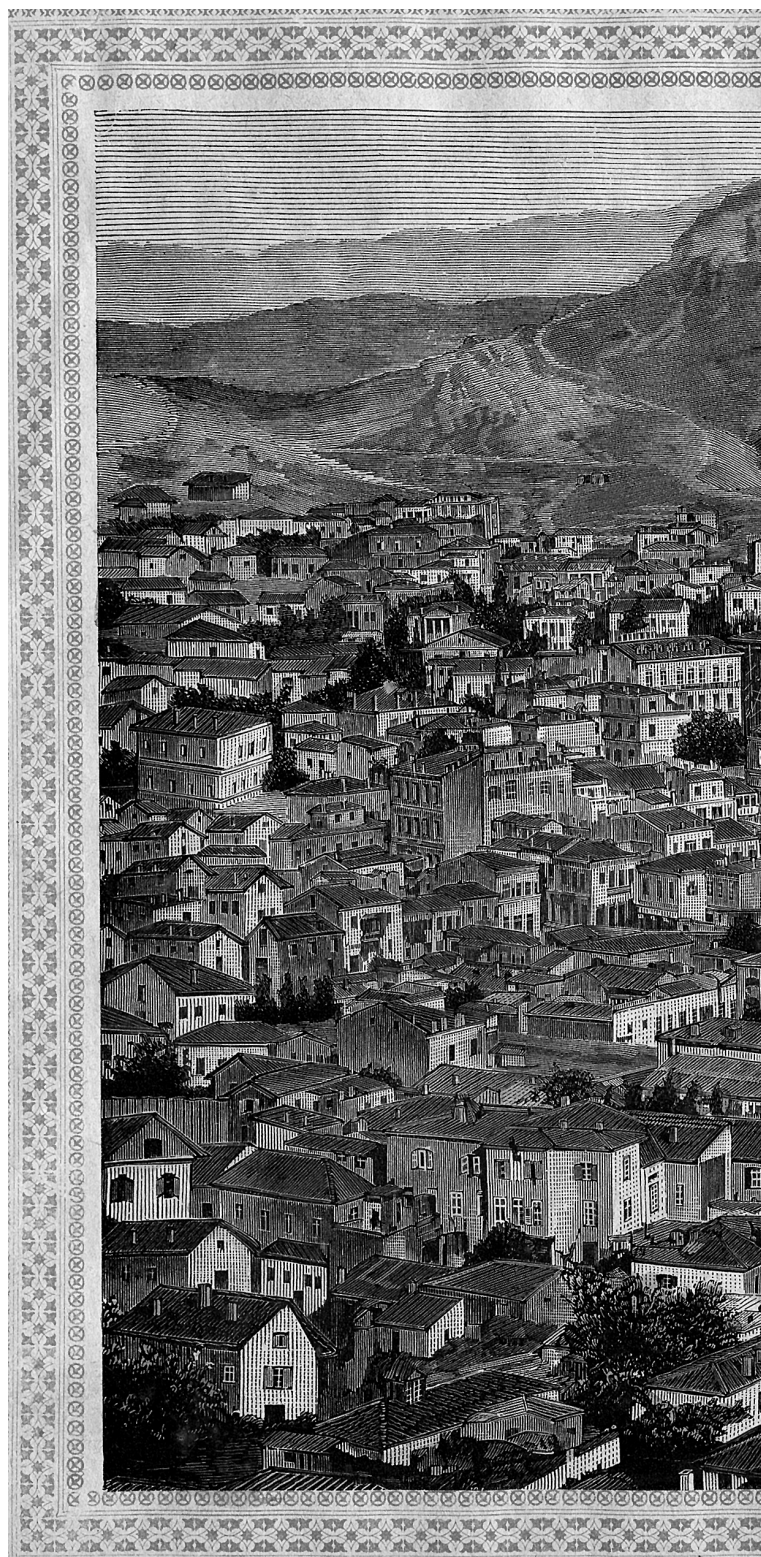

αρχιτέκτονά του έχει αποκτήσει έναν αέρα λίγο βαρύ».

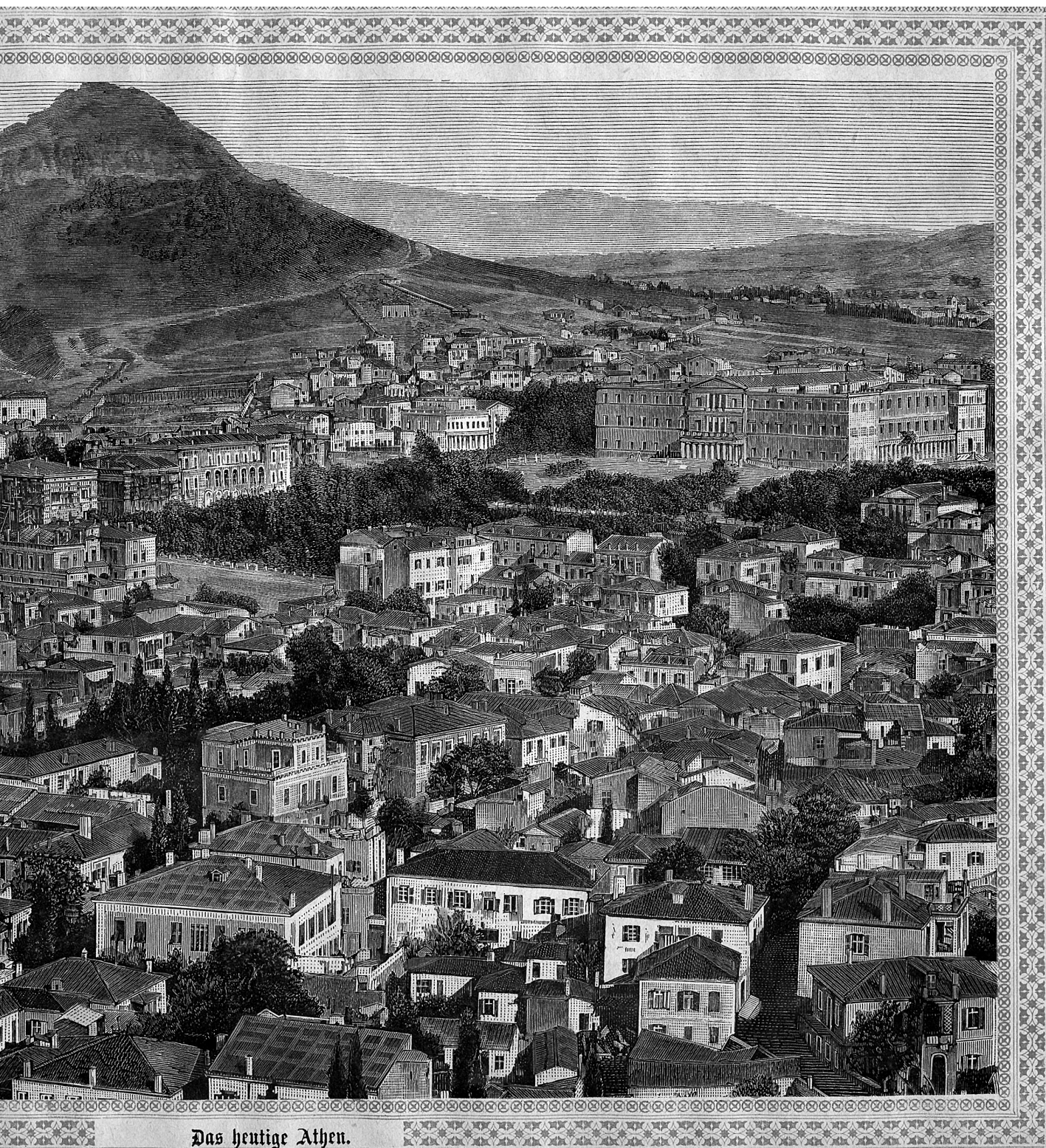
Βέβαια ο Ριατ αποφεύγει να αναφέρει το γεγονός ότι η οδός μπροστά από τα μέγαρα Σκουλούδη και Βούρου, η σημερινή Γεωργίου Α', παρουσιάζει μεγάλη κλίση, τέτοια που να δικαιολογεί κατά ένα βαθμό την υψομετρική διαφορά των ορόφων της οικίας Βούρου με την απέναντι οικοδομή, η οποία έτσι κι αλλιώς δεν είναι μεγαλύτερη από 1,5 μ. Όσο για την οικία Αριστείδη Παπούδωφ-Χατζηφωτίου που βρισκόταν στη διασταύρωση των οδών Πανεπιστημίου και Βασ. Σοφίας (Λεωφ. Κηφισίας), δεν γνωρίζουμε ποιος τη σχεδίασε.

Το Μέγαρο Συγγρού είναι το πρώτο που κτίστηκε μεταξύ των τεσσάρων που προαναφέραμε. Στις φωτογραφίες της εποχής καθώς και σε μια χαλκογραφία του C. Bertrand, το Μέγαρο Συγγρού είναι το μόνο που διακρίνεται, και είναι ένα από τέσσερα κτήρια που έχουν κτισθεί επί της Λεωφ. Κηφισίας (Βασ. Σοφίας) στα μέσα του 1870. Τα άλλα τρία είναι το κατεδαφισμένο σήμερα Μέγαρο Στουρνάρη-Μέρλιν, του αρχιτέκτονα Λύσανδου Καυτατζόγλου, μεταξύ των οδών Μέρλιν και Σέκερη, το Μέγαρο Στεφάνου Ψύχα (σημερινή Ιταλική Πρεσβεία) του Ερνέστου Τσίλλερ, και ένα μικρό νεοκλασικό στη θέση που σήμερα βρίσκεται το Μουσείο Μπενάκη (Μέγαρο Χαροκόπου-Εμμ. Μπενάκη).

Μια δεύτερη χαλκογραφία λίγο μεταγενέστερη, προς το τέλος της δεκαετίας του 1870 (τα μέγαρα Σκουλούδη και Βούρου βρίσκονται σε φάση κατασκευής με τις σκαλωσιές απ' έξω) δίνει και την παλαιότερη – απ' όσο τουλάχιστον γνωρίζω – απεικόνιση του Μεγάρου Συγγρού. Καθώς η χαλκογραφία πρέπει να στηρίζεται σε φωτογραφία της εποχής, παρέχει τις πρώτες πολύτιμες πληροφορίες για το κτήριο, τις οποίες έρχονται να συμπληρώσουν δύο φωτογραφίες. Η πρώτη (εικ. 5) εντοπίστηκε στο Ε.Λ.Ι.Α. και πρέπει να τραβήχτηκε στο γύρισμα του 20ού αιώνα, και η δεύτερη (εικ. 6) στο Αρχείο Πουλίδη και τραβήχτηκε τη δεκαετία του 1920. Πρόκειται για ένα βαρύ ορθογώνιο κτήριο νεοκλασικού ρυθμού. Η αρχικά τριμερής προς την οδό Κηφισίας όψη κοσμεί στο ισόγειο μεγάλη στοά που στηρίζεται σε δωρικούς κίονες. Στο κέντρο της στοάς διαμορφώνεται ημικυκλική προεξοχή. Στον όροφο επάνω από τη στοά δημιουργείται αντίστοιχα μεγάλος εξώστης. Η κύρια είσοδος της κατοικίας βρίσκεται στην οδό Ζαλοκώστα, κάτω από θολωτό πυλώνα. Έτσι, το αμάξι που έμπαινε από τη μεγάλη σιδερένια αυλόπορτα μπορούσε να σταματήσει απευθείας μπροστά στη θύρα του Μεγάρου, προστατεύοντας έτσι τους επι-

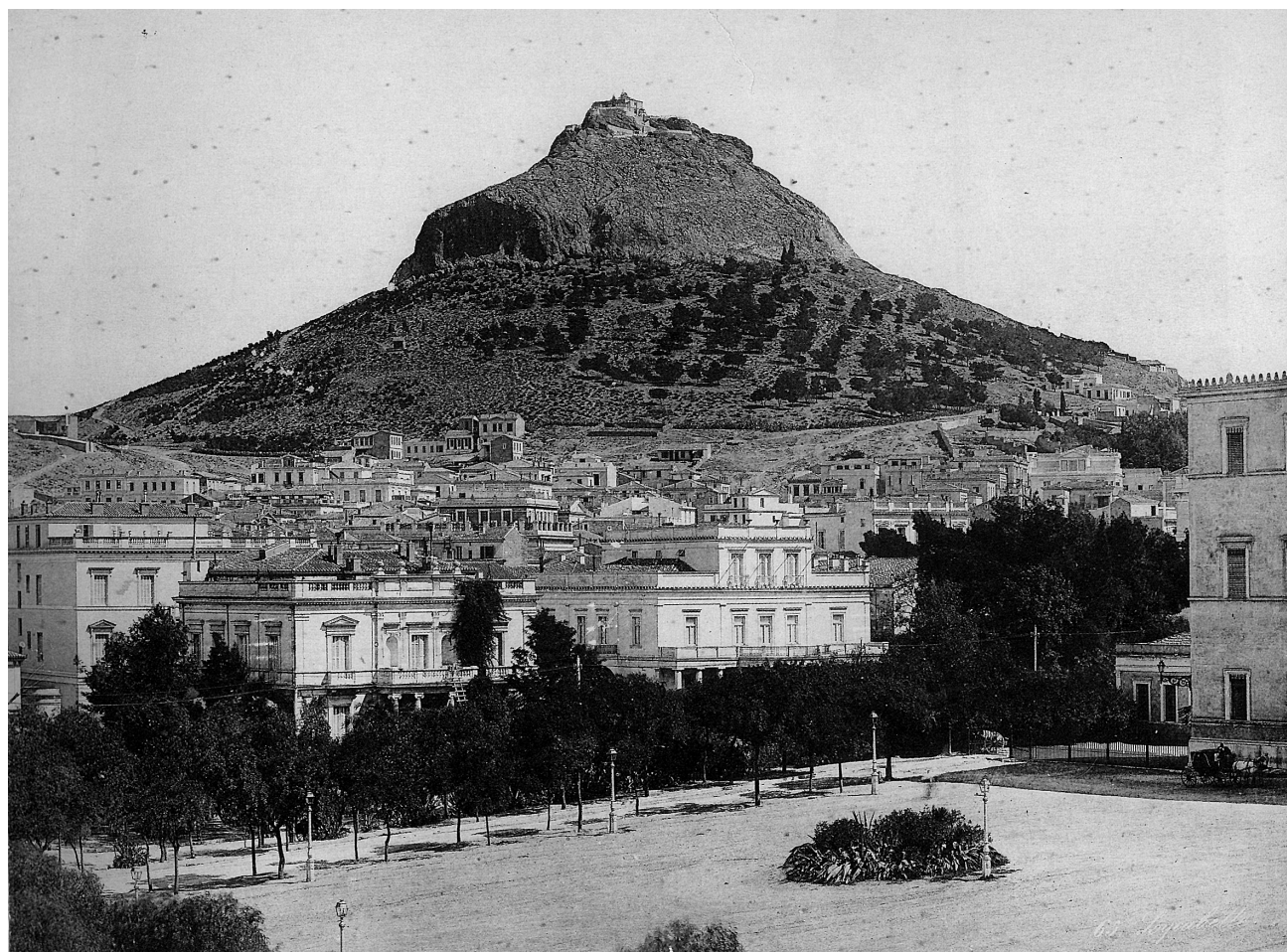

Εικ. 4. Η Αθήνα σε χαλκογραφία του 1870.

Εικ. 5. Η οικία Συγγρού. Αθήνα, Ε.Λ.Ι.Α.

βάτες από τις καιρικές συνθήκες. Επάνω από το πρόπυλο δημιουργείται μια ακόμη μεγάλη ορθογώνια βεράντα. Μια αντίστοιχη μικρότερη προεξοχή διακρίνεται σε φωτογραφίες και χάρτες του 19ου αιώνα και προς την προς τη μεσοτοιχία με τη φαρμακαποθήκη πλευρά. Παρόμοια τριμερή διάταξη έχει και η πρόσοψη της δεύτερης κατοικίας του Συγγρού στα Ανάβρυτα, όπου και εκεί υπάρχει ο θολωτός πυλώνας με την κύρια είσοδο στην πλάγια όψη. Η τοποθέτηση της κύριας εισόδου στην πλάγια όψη, στην κάθετη δηλαδή προς τη λεωφόρο πλευρά, είναι ένα στοιχείο που προσφέρει τη δυνατότητα στον αρχιτέκτονα να τοποθετήσει τα σαλόνια και τους κύριους χώρους του μεγάρου με θέα σ' αυτή. Αντίστοιχη λύση έχει δώσει και ο Poiteineau στις οικίες Σκουλούδη και Βούρου, ο Αναστάσης Μεταξάς στο Μέγαρο Μέρλιν (σημερινή

Γαλλική Πρεσβεία) και στην οικία Βενιζέλου (σημερινή κατοικία του Άγγλου πρέσβη), αλλά και ο Τσίλλερ στο Ιλίου Μέλαθρον, στο Μέγαρο Π. Καλλιγά κ.α.

Η σοφίτα στο δώμα στο κέντρο της πρόσοψης προς τη λεωφόρο Κηφισίας μοιάζει με απόπειρα τονισμού της τριμερούς διαίρεσης της πρόσοψης, απόπειρα που υποδηλώνεται και από τα ανοίγματα του α' ορόφου και την ημικυκλική βεράντα. Σύμφωνα με απογραφή που διενεργήθηκε το 1899 ύστερα από εντολή της Ιφιγένειας Συγγρού μετά τον θάνατο του συζύγου της, προκειμένου να τεκμηριωθεί από ειδική επιτροπή η αξία του κτηρίου, η οικία θεωρείται τετραώροφη, υπόγειο (ως α' όροφος), ισόγειο (ως β' όροφος), δεύτερο πάτωμα (ως γ' όροφος) και σοφίτα (δ' όροφος).

Στην ιδιοκτησία περιλαμβάνονταν ως προσαρτήματα

Εικ. 6. Η οικία Συγγρού ως Κυβερνείο (δεκαετία του 1920). Αθήνα, Ε.Ρ.Τ., Αρχείο Πουλίδη.

Εικ. 7. Η οικία Συγγρού στα Ανάβρυντα (αρχ. E. Ziller).

ένας στάβλος, αποτελούμενος από τον κυρίως στάβλο χωρισμένο σε δύο ρεμίζες (αμαξοστάσια), μία αποθήκη και την κατοικία του αμαξηλάτη, ένα πλυσταριό και ένας ακόμη στάβλος για μία αγελάδα.

Το ισόγειο αποτελείτο από 10 δωμάτια, «*θερμοκήπιο*» και «*μαρμάρينو προθάλαμο μετά μαρμαρίνων κλιμάκων*» το δεύτερο πάτωμα (ο όροφος των υπνοδωματίων) από οκτώ δωμάτια, προθάλαμο και λουτρό. Στη σοφίτα υπήρχαν δωμάτια «*προς χρήση της υπηρεσίας*».

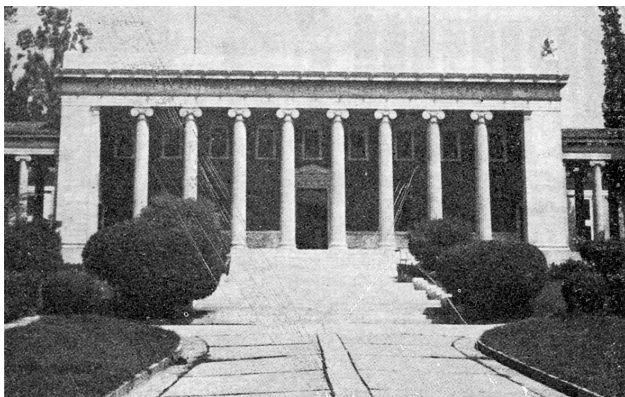
Δυστυχώς, δεν έχουν μέχρι στιγμής εντοπιστεί ούτε τα αρχικά σχέδια του Τσίλλερ, ούτε και μεταγενέστερα σχέδια ή αποτυπώσεις του κτηρίου.

Μετά τον θάνατο της Ιφιγένειας Συγγρού, το κτήριο περιέρχεται στη δικαιοδοσία του Δημοσίου, το οποίο προβαίνει σε σημαντικές μετατροπές. Δεν γνωρίζουμε πότε ακριβώς πραγματοποιήθηκαν αυτές. Από ένα έγγραφο που εντοπίστηκε πρόσφατα στο Αρχείο Παναή Εμμανουηλίδη (Αρχεία Νεοελληνική Αρχιτεκτονικής

του Μουσείου Μπενάκη), συμπεραίνουμε ότι οι μετατροπές πρέπει να έγιναν στις αρχές της δεκαετίας του 1930. Μέχρι να γίνει η παραλαβή του κτηρίου, η καταγραφή της κινητής περιουσίας της Ιφιγένειας Συγγρού, η παραλαβή της από τους κληρονόμους της κ.λπ., έρχεται η Μικρασιατική Καταστροφή. Το κτήριο παραμένει για ένα διάστημα κενό.

«*Το μαρμαρόκτιστο μέγαρον Συγγρού δεν υπάρχει τώρα πια*», γράφει λίγο αργότερα ο Δροσίνης «*και στη δέση του είναι το νεόκτιστον υπουργείον των Εξωτερικών. Πώς έγινε αυτό είναι γνωστόν: ως κληρονόμος του Συγγρού η χήρα το άφησε μετά το θάνατό της στο Κράτος, για να εγκατασταθή εκεί το Υπουργείον, χωρίς να φαντασθή βέβαια, πως θα το εγκρέμιζαν, γιατί δεν τους εβόλούσε, και θα έκτιζαν άλλο κτίριο, σύμφωνα με τον σκοπό. Αλλά και αν έμενεν ως Υπουργείον, το αρχικό μέγαρο Συγγρού, αστοχώτερη σκέψη δεν ημπορούσε να γίνη*». Όπως φαίνεται, οι μετατροπές ήταν σαρωτικές. Η σημερινή άλλωστε εικόνα του

Εικ. 8-9. Η Γεννάδειος Βιβλιοθήκη (αρχ. S. Thomson).

κτηρίου το αποδεικνύει.

Είναι μια εποχή που η έννοια της διατήρησης ενός νεότερου μνημείου μοιάζει λίγο πολύ άγνωστη. Την ίδια ακριβώς περίοδο, άλλωστε, γίνονται και οι εργασίες στο κτήριο των παλαιών Ανακτόρων, για τη μετατροπή του σε Μέγαρο της Βουλής, που ουσιαστικά κατέστρεψε εσωτερικά το κτήριο του Gaertner. «*Διαμερίσματα ολόκληρα κατεστράφησαν, πτέρυγες ολόκληροι κατεδαφίστησαν, δόλοι ερρίφθησαν, δάπεδα και στέγαι ανετράπησαν και σχεδόν το παν μετεβλήθη εις σωρόν πλίνθων, ξύλων, σιδήρων και κονιαμάτων. Η καταστροφή των Παλαιών ανακτόρων ήρchiσε χωρίς να ερωτηθή ούτε η Σχολή Καλών Τεχνών, ούτε η Υπηρεσία Καλών Τεχνών, ούτε οι αρχιτέκτονές μας, ούτε άλλος τις αρμόδιος...*», γράφει ο Φαλτάιτς στη *Βραδυνή* με τίτλο «*Ένα Εθνικόν και Οικονομικόν Σκάνδαλον*». Κάτι αντίστοιχο φαίνεται ότι έγινε και στο Μέγαρο Συγγρού, με τη διαφορά ότι στα παλαιά Ανάκτορα διατηρήθηκε με μικρές τροποποιήσεις το εξωτερικό κέλυφος, ενώ το Μέγαρο Συγγρού αλλοιώθηκε σημαντικά. Ίσως γιατί, όπως ήδη είπαμε, ούτε ο ίδιος ο ιδιοκτήτης του δεν το εκτιμούσε ιδιαίτερα.

Εικ. 10. Το κεντρικό κατάστημα της Τράπεζας της Ελλάδος (αρχ. Ν. Ζουμπουλίδης, Κ. Παπαδάκης, Δ. Τριποδάκης).

Έτσι από τη μαρμαρολιθόκτιστη κατοικία, που στο γύρισμα του αιώνα είχε εκτιμηθεί 600.000 δρχ., μετατράπηκε λίγα χρόνια αργότερα σε γιαπί. Η νέα μορφή του Μεγάρου με το κεντρικό αέτωμα θυμίζει περισσότερο την οικία του αρχικού ιδιοκτήτη του οικοπέδου, τραπεζίτη Θεόδωρου Ράλλη, στην πλατεία Κλαυθμώνος παρά την κατοικία Συγγρού.

Όπως ήδη είπαμε, δεν είναι γνωστό το όνομα του αρχιτέκτονα που πραγματοποίησε τις αλλαγές του Μεγάρου Συγγρού. Οποσδήποτε φαίνεται να ακολουθεί περισσότερο τα ρεύματα του αγγλικού νεοκλασικισμού παρά του βαυαρικού. Γενικά, η σύνθεση των όγκων και των αναλογιών είναι μάλλον αμήχανη.

Χαρακτηριστικό είναι πάντως ότι όλοι αναφέρονται στο “νέο” κτήριο του Υπουργείου Εξωτερικών, κάτι που μπορεί να εξηγηθεί με δύο τρόπους. “Νέο” σε σχέση με το “παλιό” κτήριο της οδού Φιλελλήνων, όπου στεγαζόταν μέχρι τότε το Υπουργείο ή “νέο” σε σχέση με το παλιό

Μέγαρο Συγγρού. Οποσδήποτε η επιλογή του ρυθμού που πήρε η νέα όψη του κτηρίου είναι ενδεικτική της αισθητικής αντίληψης που επικρατούσε σε μεγάλη μερίδα της μεγαλοαστικής αλλά και της πνευματικής κοινωνίας της μεσοπολεμικής περιόδου.

Το φθινόπωρο του 1934 το κτήριο είναι πλέον έτοιμο να υποδεχθεί τη νέα του χρήση. Προκειμένου να επιπλωθεί και να διακοσμηθεί «*η Α.Ε. ο Υπουργός των Εξωτερικών κ. Μάξιμος, συγκαλεί ειδική επιτροπή με στόχο να καταρτίσει λεπτομερώς σχετική μελέτη δι’ εκάστην την εν λόγω αιθουσών*». Την επιτροπή αποτελούν οι Π. Καλλιγιάς, Κ. Δημητριάδης, Διευθυντής Σχολής Καλών Τεχνών, Μ. Βλαστός, Α. Μπενάκης, Α. Α. Πάλλης, Γ. Κοντολέων αρχιτέκτονας και Π. Μανουηλίδης αρχιτέκτονας.

Την πρόσκληση του Παναή Μανουηλίδη, που εντοπίσαμε στο αρχείο του –πρόσφατη δωρεά στα ΑΝΑ της ανιψιάς του–, συνοδεύει «*Υπόμνημα του κ. Α. Πάλλη προς την Γνωμοδοτικήν Επιτροπήν επί της διακοσμήσεως και επι-*

πλώσεως του μεγάρου του Υπουργείου των Εξωτερικών».

Το υπόμνημα αυτό που συντάχθηκε στις 10 Οκτωβρίου 1934 στάλθηκε σ' όλα τα μέλη της επιτροπής, δίνοντας έτσι την κατεύθυνση που θα έπρεπε να ακολουθηθεί στις εργασίες. Πρόκειται για ένα πολύ σημαντικό υπόμνημα, που καθρεφτίζει τις αισθητικές απόψεις της μεγαλοαστικής τάξης της εποχής. Απόψεις που συνδυάζονται άμεσα μ' ένα νέο κύμα εθνικισμού που φουντώνει και πάλι, στις αρχές του 20ού αιώνα, ιδιαίτερα μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή. Είναι άλλωστε χαρακτηριστικό ότι, ενώ διεθνώς ο νεοκλασικισμός έχει πια παραδώσει τη σκυτάλη, στην Ελλάδα εξακολουθεί να ζει ή σωστότερα να αναβιώνει. Ένας νεοκλασικισμός όμως «*παρηκμασμένος*», όπως αναφέρει ο Κώστας Μπίρης, που προσπαθεί με αμηχανία να συνδυάσει τη νέα τεχνολογία (το σπλισμένο σκυρόδεμα με τις ρυθμολογικές απαιτήσεις του ρυθμού). Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν η Γεννάδειος Βιβλιοθήκη (αρχιτέκτονας Στ. Τόμσον, 1923), τα υποκαταστήματα της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδας και της Τράπεζας της Ελλάδος στη Θεσσαλονίκη και τον Πειραιά (1924 και 1927 αντίστοιχα), το κεντρικό μέγαρο της Τράπεζας της Ελλάδας (αρχιτέκτονες Ν. Ζουμπουλίδης, Κ. Παπαδάκης, Δ. Τριποδάκης, 1933), το Μέγαρο Μαξίμου (1924), το Μέγαρο Ε. Βενιζέλου (σημερινή Αγγλική Πρεσβεία, αρχιτέκτονας Α. Μεταξάς, 1932) κ.λπ.

Στην περίπτωση του Μεγάρου Ε. Βενιζέλου, θα πρέπει να πούμε ότι παρ' όλο ότι πρόκειται, όπως αναφέρει ο Κ. Μπίρης, για τον «*τελευταίο από τους δυνατούς αρχιτέκτονες του ελληνικού κλασικισμού*» αρνιόταν επίμονα να αναλάβει τον σχεδιασμό του μεγάρου και δέχθηκε μόνο ύστερα από ισχυρές πιέσεις της Έλενας Βενιζέλου. Για τον Μεταξά ο νεοκλασικισμός είχε πια κλείσει τον κύκλο του. Όχι όμως, περιέργως, και για τον Βενιζέλο. Η άποψή του αντανακλάται και στη μετατροπή του Μεγάρου Συγγρού σε Υπουργείο Εξωτερικών. Θα ακολουθηθεί ένας μοντέρνος κλασικισμός που θα ανθήσει και στη μεταπολεμική περίοδο.

Δεν είναι λοιπόν περιέργο που στο υπόμνημά του ο Αλέξανδρος Α. Πάλλης γράφει: «*Το μέγαρον του Υπουργείου των Εξωτερικών έρχεται εις την πρώτην γραμμήν μεταξύ των Δημοσίων εκείνων κτιρίων όπου η παράστασις του Κράτους δέον να έχη χαρακτήρα επιβλητικών και πανηγυρικών*». Και παρακάτω: «*Συνεπώς πρέπει να καταβληθή η δέουσα προσπάθεια όπως προσδοθή εις το κτίριον τούτο χαρακτήρ προσαρμοζόμενος προς τον υψηλόν Εθνικόν του*

Εικ. 11. Η Αγγλική Πρεσβεία (οικία Ελευθερίου και Έλενας Βενιζέλου) (αρχ. Α. Μεταξάς).

προορισμόν, διά της δημιουργίας εν αυτώ ατμοσφαιρας θυμίζουσας την μακραίωνα ιστορίαν του ελληνικού έθνους κληρονόμον του κλασικού και βυζαντινού πολιτισμού και του θρυλικού αγώνος του 1821».

Περίεργο είναι ίσως το ότι ο Αλέξανδρος Α. Πάλλης είναι γιος του λογοτέχνη Αλέξανδρου Πάλλη (1851-1935), του γνωστού φανατικού δημοτικιστή που υπέγραφε και με το ψευδώνυμο Λέκας Αρβανίτης Μαλλιάρος. Το μήλο δεν πέφτει πάντα κάτω από τη μηλιά.

Προτείνει λοιπόν ο Πάλλης να διακοσμηθούν οι χώροι του κτηρίου του Υπουργείου Εξωτερικών ανάλογα με τη χρήση τους, σε ρυθμό νεοκλασικό και βυζαντινό, χωρίς όμως να αγνοηθεί τελείως και ο «*ελληνοανατολικός*» ρυθμός της εποχής της τουρκοκρατίας, «*του οποίου υπάρχουν τόσο ωραία παραδείγματα εις την Μακεδονίαν, την Ήπειρον και την Θεσσαλίαν σε κάποια όμως από τις μικρές αίδουσες*».

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να προσθέσουμε ότι ο Αλέξανδρος Α. Πάλλης ανήκε και στο καλλιτεχνικό συμβούλιο του αρτιστούστατου Μουσείου Μπενάκη (Ν. 4599 / 30 Απριλίου 1930), μαζί με τον Αντώνη Μπενάκη, τον Άθω Ρωμάνο, τον διευθυντή της Αρχαιολογικής

Εικ. 12. Κ. Βολανάκης, *Ψαράδες*. Αθήνα, Συλλογή Σκουλούδη.

Υπηρεσίας του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, τον έφορο Βυζαντινών Αρχαιοτήτων, τον διευθυντή του Μουσείου Διακοσμητικών Τεχνών, τις κυρίες Αλεξάνδρα Χωρέμη, Ελένη Σταθάτου και Ελένη Ευκλείδου, και τους Αναστάσιο Ορλάνδο και Κωνσταντίνο Α. Μπενάκη. Ήταν επομένως ευαισθητοποιημένος και στα θέματα της νεοελληνικής παράδοσης ή του «ελληνοανατολικού ρυθμού», όπως τον αναφέρει.

Αναφορικά με τον νεοκλασικό ρυθμό, ο Πάλλης σημείωνε ότι κατά τη γνώμη του είναι ο προτιμότερος για τον διάκοσμο των κυριότερων αιθουσών «ως προσαρμοζόμενος προς τον νεοκλασικόν ρυθμόν του κτηρίου. Η σεμνότης του ρυθμού τούτου συμβιβάζεται άλλως τε καλύτερον προς την ελληνικήν παράδοσιν και το ελληνικόν πνεύμα παρά οι πολυτελείς και πολυδάπανοι ρυθμοί του βυζαντίου και της Αναγεννήσεως».

Προτείνει δε να επιπλωθούν οι κυριότερες αίθουσες (τραπεζαρία, μεγάλο σαλόνι κ.λπ.) με έπιπλα του αγγλικού νεοκλασικισμού. «Θα επετυγχάνετο δε σοβαρά οικονομία, εάν μεταφερόταν για τον σκοπό αυτό μέρος της επίπλωσης του Ανακτόρου Μιχαήλ και Γεωργίου από την

Κέρκυρα, τα οποία είναι “αρίστον” ρυθμού». Η αφαίρεσή τους σύμφωνα με τον Α. Πάλλη, που είχε χρηματίσει Νομάρχης Κέρκυρας, δεν πρόκειται «να ζημιώσει σοβαρώς τον ιστορικόν χαρακτήρα του εν λόγω Ανακτόρου, μεταβληθέντος ως γνωστόν εις Μουσείον, εφ’ όσον υπάρχουν εκεί πολλά πλεονάζοντα έπιπλα».

«Ο βυζαντινός ρυθμός, λόγω της πολυτελείας και πολυχρωμίας του», συνεχίζει ο Πάλλης, «δεν προσαρμόζεται τόσο καλά προς τον αυστηρόν χαρακτήρα, όστις κατά την γνώμην μου προσήκει εις το μέγαρον του Υπουργείου των Εξωτερικών, της Ελληνικής Δημοκρατίας». Εν τούτοις αποδέχεται να διακοσμηθεί μία από τις μικρότερες αίθουσες σε βυζαντινό ρυθμό με τη διακόσμηση κυρίως των τοίχων με μοτίβα παρμένα από τα βυζαντινά υφάσματα, είτε σε χαρτί ταπετοαρίας, είτε με την «εκτέλεσι αυτών δι’ ελαιοβαφής, εκτός εάν προκριθή η επί το πολυτελέστερον επένδυνσις των τοίχων με υφάσματα Βυζαντινού ρυθμού εκ των κατασκευαζομένων εν Ιταλία (Βενετία)».

Όσο για την επίπλωση προτείνει την «εκ σκαλιστού ξύλου» που μπορούν να εκτελέσουν «οι καλύτεροι των ενταύθα επιπλοποιών (Κονδύλης, Πρίαμος κ.τ.λ.)». Από

Εικ. 13. Δ. Θεοτοκόπουλος, *Ο άγιος Φραγκίσκος*.
Αθήνα, Συλλογή Σκουλούδη.

τους συγκεκριμένους επιπλοποιούς που αναφέρει ο Πάλλης, ο μεν Κονδύλης σχεδίαζε κυρίως έπιπλα με κλασικές αναφορές, ο δε Πρίαμος είχε συνεργαστεί στενά με την Αγγελική Χατζημιχάλη και τον Αριστοτέλη Ζάχο. Σε σχέδια του τελευταίου είχε πραγματοποιήσει τις ξυλοεπενδύσεις και γενικότερα τον ξύλινο διάκοσμο και την επίπλωση του Μουσείου Δ. Λοβέρδου, που είχε ανοίξει τις πύλες του το 1930. Ο ίδιος άλλωστε είχε φιλοτεχνήσει σειρές επίπλων σε «*λαϊκοβυζαντινό*» ρυθμό για πολλά αστικά σπίτια της Αθήνας, μέσα στο γενικότερο πνεύμα του κινήματος της επιστροφής στις ρίζες, που γεννήθηκε και ανδρώθηκε στον Μεσοπόλεμο. Είναι γνωστό ότι λόγοι, όπως ο Ι. Δραγούμης, ο Γ. Θεοτοκάς, ο Κ. Παλαμάς, ο Γ. Σεφέρης και άλλοι, θεωρούσαν ότι η ελληνικότητα

δεν έπρεπε να εδραιωθεί αποκλειστικά στην κλασική αρχαιότητα, αλλά να συνδυάσει στοιχεία βυζαντινά, παραδοσιακά και σύγχρονα για να δημιουργήσει ένα σύγχρονο πολιτισμό, μια σύγχρονη τέχνη, η οποία θα εκφράζει τις σύγχρονες αξίες, αποτελώντας ταυτόχρονα έναν κρίκο της ελληνικής αλυσίδας.

Είναι σαφές ότι στο ίδιο μήκος κύματος κινείται και ο Πάλλης στο υπόμνημά του, δίνοντας όμως προτεραιότητα για τους λόγους που ήδη αναφέρθηκαν στον νεοκλασικισμό. Κλείνοντας την τετρασέλιδη δακτυλογραφημένη έκθεση-υπόμνημά του, ο Πάλλης προτείνει να αναρτηθούν στους χώρους του Υπουργείου ιστορικές παραστάσεις, «*κυρίως αντιγραφάι ιστορικών πινάκων εκ των ευρισκομένων εις την Νέαν Πινακοθήκην του Μονάχου, όπως είναι π.χ. η είσοδος του Όθωνος εις το Ναύπλιον και η αποδέωσις του Όθωνος επί της Ακρόπολεως του Peter Hess*», η αντιγραφή των οποίων δεν θα στοιχίσει πολύ, καθώς και οι προσωπογραφίες του Καποδίστρια, των ηρώων του Αγώνα, των πρώτων βασιλέων Όθωνα και Αμαλίας. Φαντάζει στ' αλήθεια λίγο περίεργο το γεγονός ότι την ίδια στιγμή που καταστρέφεται ολοκληρωτικά το εσωτερικό του ανακτόρου του Όθωνα και της Αμαλίας μαζί με τις θαυμάσιες τοιχογραφίες του, προκειμένου να μετατραπεί σε Μέγαρο της Βουλής—παρά τις αντιδράσεις αρκετών αρχιτεκτόνων με πρωτοπόρο τον γερουσιαστή και αρχιτέκτονα Αναστάση Μεταξά, που είχε προτείνει τη μετατροπή του σε μουσείο—, το Υπουργείο Εξωτερικών να παραγγέλνει στη Βαυαρία αντίγραφα των τεκμηρίων της περιόδου της βασιλείας, σε καλλιτέχνες που «καταγίνονται ειδικώς εις τοιούτου είδους αντιγραφάς».

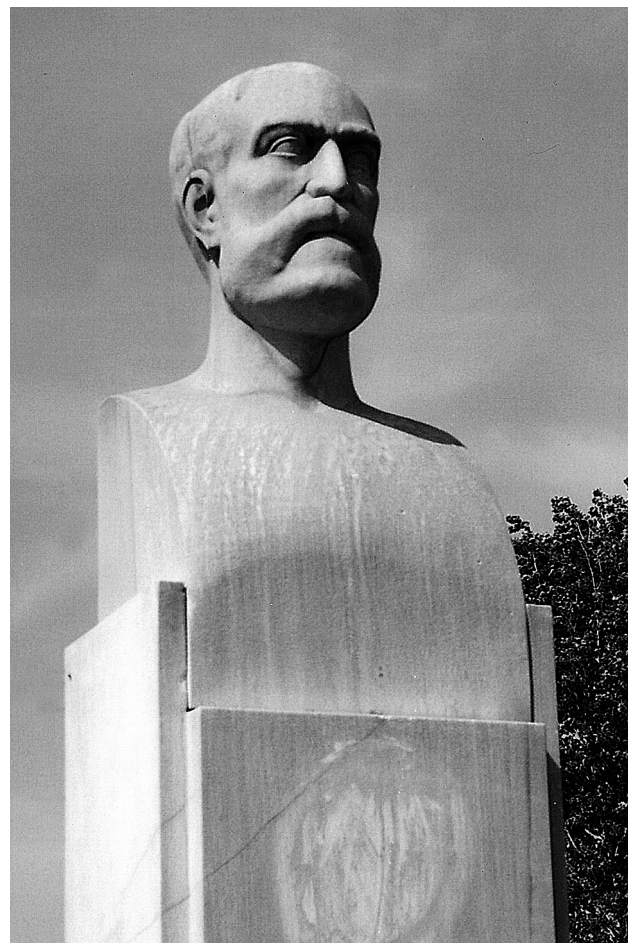
Η Εθνική Πινακοθήκη θα μπορούσε επίσης να δανείσει στο Υπουργείο μερικές από τις ιστορικές εικόνες του Θεόδωρου Βρυζάκη, «αι οποίαι, κατά τας πληροφορίας μου πλεονάζουν», και το Αρχαιολογικό Μουσείο αντικείμενα για βιτρίνες «*εκ των πλεοναζόντων αυτού αντικειμένων*» και *πάλι ή αντίγραφα που «εκτελεί κατά τρόπον λίαν αριστοτεχνικόν ο παρά τω αρχαιολογικώ Μουσείω ειδικός τεχνίτης κ. Gillieron*».

Τέλος, για τους χώρους των γραφείων προτείνεται η ανάρτηση καλλιτεχνικών χαλκογραφιών τοπίων ή μνημείων της Ελλάδας, των Leroy, Dodwell, Cartwright, Dupré και άλλων. «*Αι φωτογραφίαι δέον ν' αποφευχθούν πλην εις το Γραφείον Τύπου όπου ενδείκνυνται ν' αναρτηθούν φωτογραφίαι των τοπειών της Ελλάδος εκ των γνωστών καλλιτεχνικών συλλογών του Boissonat, Βανδάρου*

Εικ. 14. Εσωτερικό της οικίας Βούρου. Αθήνα, Μουσείο Μπενάκη - Αρχαία Νεοελληνικής Αρχιτεκτονικής, Φωτογραφικό αρχείο Π. Μυλωνά.

Εικ. 15. Η προτομή του Ανδρέα Συγγρού μπροστά από την έπαυλή του στα Ανάβρυτα.

Ζωγράφον κ.τ.λ.». Εάν δεν υπήρχαν τα ονόματα των δύο τελευταίων, δηλαδή του Βανδώρου και του Ζωγράφου, η σύγχρονη ελληνική τέχνη θα απουσίαζε εντελώς από το υπόμνημα του Πάλλη. Κανένας σύγχρονος ζωγράφος, κανένας σύγχρονος γλύπτης.

Δέκα χρόνια πριν (28 Νοεμβρίου 1925), σε άρθρο του στο *Βήμα*, ο Βελιανίτης γράφει, σχολιάζοντας τους πλούσιους ομογενείς του δεύτερου μισού του 19ου αιώνα, ότι κανείς από αυτούς, ούτε ο Αλέξανδρος Σούτσος, ούτε ο Ανδρέας Συγγρός, ούτε οι Μιχαήλ Μελάς, Γεώργιος Ψύχας, Στέφανος Σκουλούδης κ.ά., δεν αγόραζαν έργα Ελλήνων καλλιτεχνών, αλλά προτιμούσαν να προμηθεύονται έργα ξένων ζωγράφων ή αντιγραφών, ενώ οι λιγότερο πλούσιοι χαλκογραφίες. Πράγματι στην καταγραφή του Μεγάρου Συγγρού, που προαναφέραμε, ένα μόνο έργο Έλληνα ζωγράφου, του Άγγελου Γιαλλινά,

αναφέρεται στο σαλονάκι του ισογείου, ενώ οι υπόλοιποι πίνακες πρέπει να ήταν ξένων ζωγράφων ή αντιγραφών. Αλλά και στη Συλλογή Σκουλούδη –μία από τις μεγαλύτερες ελληνικές συλλογές που περιελάμβανε γύρω στους 90 πίνακες, μεταξύ των οποίων Ribera, Caravaggio, Van Dyck, Velasquez κ.λπ. (οι 42 κληροδοτήθηκαν με ιδιόγραφη διαθήκη του Στέφανου Σκουλούδη [18 Μαρτίου 1921] στο Έθνος και παραλήφθηκαν από τον διευθυντή της Εθνικής Πινακοθήκης Ζαχαρία Παπαντωνίου το 1930)– μόνο οκτώ πίνακες ανήκαν σε Έλληνες ζωγράφους, των Γ. Αβλιχου, Κ. Βολανάκη, Βρατσάνου (άλλοτε αστυνόμου), Ν. Λύτρα και Γ. Στρατηγού, αν εξαιρέσει κανείς έναν πίνακα του Δ. Θεοτοκόπουλου (El Greco) με θέμα τον άγιο Φραγκίσκο της Ασίζης και επτά πίνακες, τοπιογραφίες και θαλασσογραφίες, των συγγενών του Κλεώνης, Θαλείας και Ιουλίας Αθηνογένους. Αυτοί οι

Εικ. 16. Η οικία Συγγρού ως Υπουργείο Εξωτερικών σήμερα.

τελευταίοι πίνακες παρέμειναν, όπως ήταν φυσικό, στην οικογένεια των ανιψιών του και κληρονόμων του Στέφανου και Ιωάννου Αθηνογένους.

Με ειδικό κωδικέλλο δε, κληροδότησε στο Έθνος «*την εννπόγραφον και υπό τον διασήμον Έλληνα Ζωγράφου Δομενίκου Θεοτοκοπούλου εικόνα του Αγίου Φραγκίσκου υπό τον όρον όπως μόνον αφού εγερθή δημόσιον οικοδόμημα ειδικόν προωρισμένον διά την Εθνικήν Πινακοθήκην, οι εκτελεσταί της Διαθήκης μου παραδίδωσι την εν λόγω εικόναν*».

Η κατάσταση λοιπόν φαίνεται ότι δεν έχει αλλάξει ιδιαίτερα το 1934, όταν ο Πάλλης υπέβαλε το υπόμνημά του στο Υπουργείο Εξωτερικών. Δυστυχώς, δεν έχουμε εντοπίσει τα υπομνήματα των υπολοίπων μελών της επιτροπής και κυρίως των δύο νέων αρχιτεκτόνων του Γ. Κοντολέοντα

και του Π. Μανουηλίδη. Νέοι και οι δύο το 1934, 38 ετών ο Κοντολέων, απόφοιτος της École Spéciale d'Architecture του Παρισιού, λίγο πάνω από τα 30 ο Π. Μανουηλίδης, απόφοιτος της École de Beaux-arts της ίδιας πόλης, ανήκουν στη νέα γενιά των αρχιτεκτόνων που είχαν ασπαστεί την αρχιτεκτονική του μοντέρνου κινήματος, όχι όμως στους μαχόμενους μοντερνιστές. Ιδιαίτερα ο Κοντολέων την πρώτη περίοδο της σταδιοδρομίας του, οπότε και συνεργάζεται με τον Π. Τζελέπη, μεταχειρίζεται συχνά το λεξιλόγιο της art-deco που σταδιακά εγκαταλείπει. Ο Π. Μανουηλίδης, με τη σειρά του, πρωτοεμφανίζεται στον αρχιτεκτονικό χώρο σχεδιάζοντας τύπους κατοικιών για τον οικισμό της Ν. Αλεξάνδρειας το 1931 και στη συνέχεια εντάσσεται στο επιτελείο της Τεχνικής Υπηρεσίας της Εθνικής Τράπεζας.

Την άνοιξη της ίδιας ακριβώς χρονιάς που επιλέγονται ως επιτροπή διακόσμησης του Μεγάρου του Υπουργείου Εξωτερικών έχουν και οι δύο συμμετάσχει στην πρώτη αρχιτεκτονική έκθεση που πραγματοποιήθηκε στην Αίθουσα Ατελιέ (ή Λέσχη Καλλιτεχνών, Καραγεώργη Σερβίας 8) με δύο καθαρά μοντέρνα κτήρια, τη Σχολή της Κούλας Πράτσικα ο Κοντολέων, και μια έπαυλη στο Ελληνικό ο Μανουηλίδης. Θα ήταν ενδιαφέρον να γνωρίζαμε τις αισθητικές απόψεις των δύο αρχιτεκτόνων σχετικά με τη διακόσμηση του Υπουργείου.

Μάρω Καρδαμίτση-Αδάμη
Καθηγήτρια ΕΜΠ
Υπεύθυνη Αρχείων Νεοελληνικής Αρχιτεκτονικής
Μουσείο Μπενάκη
dcna@benaki.gr

MARO KARDAMITSI-ADAMI

The Ministry of Foreign Affairs Building and its Interior Decoration:
a Proposal by A. A. Palles in 1934

In 1921 the widow of Andreas Syngros, Iphigeneia Mavrokordatou-Syngrou, bequeathed her house, designed by Ernst Ziller and built in 1873-1874 on the corner of what is now Zalokosta Street and Vasilissis Sofias Avenue, to the Greek state. According to contemporary sources it was a heavy, rectangular building in the Neoclassical style with two storeys, basement and attic, whose interior decoration had been carried out under the supervision of the architect and civil engineer E. G. Piat. Once it came into state ownership sweeping changes were made both to the exterior shell and the interior decoration of the building, in order to complete the transition required for its change of use before becoming the Ministry of Foreign Affairs in autumn 1934. In respect of interior decoration a committee was set up, consisting of P. Kalligas, K. Demetriades, M. Vlastos, A. Benakis, A. A.

Palles, G. Kontoleon and P. Manouelides, with the aim of drawing up a detailed plan for every room in the building. According to the memorandum drawn up by A. A. Palles in 1934, the decoration of the building had to suit its neoclassical character and recall the centuries-old history of the Greek nation as heir to the classical and Byzantine culture and the 1821 War of Independence. Thus he chose the Neoclassical style for the main rooms and the Greco-Anatolian (i.e. Byzantine) style for the smaller rooms, while photographs of Greek landscapes were displayed in the Press Office. He also proposed the transfer of some furniture from the Palace of St Michael and St George in Corfu. Palles' proposal is indicative of the prevailing aesthetic in bourgeois Athens society in the inter-war years. We do not know to what extent the proposal was accepted or realized.